

КАТЕГОРІЯ «ОБОВ'ЯЗОК» ЯК КОМПОНЕНТ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

На основі теоретичного аналізу наукової літератури в статті розкривається зміст поняття «обов'язок» як ціннісної категорії морально-правової свідомості особистості майбутнього вчителя.

Ключові слова: обов'язок, аксіологічний потенціал, особистість.

На основе теоретического анализа научной литературы в статье раскрывается содержание понятия «долг» как ценностной категории морально-правового сознания личности будущего учителя.

Ключевые слова: долг, аксиологический потенциал, личность.

On the basis of theoretical analysis of scientific literature the article discloses the content of the concept of “duty” as a value category of moral and legal consciousness of personality of future teacher.

Keywords: duty, axiological potential, personality.

Постановка проблеми. Досвід останніх десятиліть переконливо доводить, що в новому тисячолітті стратегічні переваги будуть у тих держав, які вчаться ефективно використовувати людський потенціал, і в першу чергу, інноваційний потенціал розвитку, носієм якого є молодь. Завдання держави - забезпечити відтворення цього інтелектуального, творчого, соціального і трудового потенціалу. Вирішення цього завдання передбачає створення комплексу заходів в освіті і вихованні молоді; якісну зміну змісту та форм освітнього процесу. На необхідності таких змін наголошують представники педагогічної громадськості. Так, М.Подберезський зазначає, що «настає такий етап розвитку наукового знання, коли виникає потреба в перегляді деяких звичних, традиційно усталених явищ, підходів, понять» [3, с.10]. Без сумніву до цього ряду належить і проблема орієнтації студентської молоді на соціально значущі цінності. Оскільки саме цінності і ціннісні орієнтації є тією сполучною ланкою, яка забезпечує стійкий розвиток особи і суспільства в цілому.

Реалізація аксіологічного підходу в оновленні змісту вузівської освіти

дозволяє звернутися до аксіологічного потенціалу особистості майбутнього вчителя як особистісному новоутворенню, що синтезує у собі сукупність стійких орієнтацій на базові цінності професії викладача (свобода, справедливість, обов'язок, відповідальність) та адекватна їм ціннісна поведінка. В контексті проблеми, що вивчається, нам вважається за потрібне звернутися до характеристики змісту поняття «обов'язок» як ціннісної категорії морально-правової свідомості майбутнього викладача.

Мета статті полягає у сутнісній характеристиці категорії «обов'язок», визначенні її особливості як компоненту ціннісно-правової свідомості особистості майбутнього вчителя.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок про те, що тлумачення природи і походження обов'язку є однією з найскладніших проблем в історії філософії, етики, юриспруденції, педагогіки, психології. Існують різні погляди щодо підстав та джерела обов'язку, серед яких найпоширенішими є зокрема такі : Бог, суспільство, совість або моральне відчуття. Безумовно, визначальний вплив на формування сутнісних вимірів морального обов'язку завжди справляли і справляють пануючі релігійні вчення (так, християнство розрізняє обов'язок перед Богом, перед людьми і перед самим собою.; буддизм передбачає дотримання обов'язку тільки в ім'я свого особистісного самовдосконалення). Вкрай суб'єктивістського висновку дійшли прихильники екзистенціалізму (М.Хайдеггер, Ж.П.Сартр та ін.): взагалі не важливо, як людина діє, в чому бачить свій обов'язок, важливо лише те, що вона дотримується свого особистого задуму. Прихильники деонтологічного інтуїтивізму (Дж.Мур, Г.Решдел, Г.Причард, Д.Росс та ін.) вважають, що при виконанні людиною свого обов'язку важлива лише сама дія, а не мотиви, якими при цьому людина керувалася. Прихильники іншого напрямку (теорії моральної доброти), навпаки, вирішальне значення надають характеру мотиву. Типовим представником цієї точки зору є І.Кант, ідеї котрого відіграли суттєву роль у формуванні уявлень про обов'язок. Поняття обов'язку філософ пов'язував з

наявністю морального закону в самій людині, особливо підкреслюючи, що обов'язок - це те велике, що підносить людину над самою собою. При виконанні морального обов'язку, на думку І.Канта, є важливим не конкретний зміст вчинків, а особливий умонастрій людини, відчуття безумовної покори обов'язку, так званий «внутрішній імператив». Слід однак зазначити, що не всі вчені поділяли розуміння Кантом природи обов'язку. Так, Г.Гегель вважав, що безглуздо бачити в цій моральній категорії щось вище, що переважає та пригнічує природу людини, адже людина, що керується такого роду обов'язком, позбавлена хвилювань, спонукань, а отже, і діяльності. А.Герцен відмічав, що, на його погляд, «не однієї покірності вимагають моралісти, не одного дійсного виконання того, що називається обов'язком, але ще й того, щоб усередині душі своєї людина вважала внутрішній обов'язок, хоч і проти своїх переконань, за безумовно етичну істину». Філософ-ідеаліст Й.Фіхте був переконаний, що єдиною підставою морального обов'язку є совість: «моральним законом в мені незмінно визначається форма мого чистого Я».

Сучасні дослідники проблеми обов'язку (у тому числі і педагоги), як правило, виходять з соціальної сутності людини і соціальної форми її існування (базові положення марксистської теорії), в силу чого людина завжди має обов'язки у стосунках із суспільством, колективом, людьми. Так, В.Сухомлинський у міркуваннях про обов'язок вказував, «що для принципової людини обов'язок - не жертвність, не придушення особистісних інтересів в ім'я інтересів, а особиста потреба жити і чинити так, а не інакше. Ясне розуміння і дотримання обов'язку перед людьми і є справжньою волею». В.Ребрин відмічав, що категорія громадського обов'язку виражає зовнішні об'єктивні зобов'язання людей, тобто об'єктивно необхідний зміст їх практичної діяльності в найрізноманітніших областях суспільного життя. А.Гусейнов переконаний, що обов'язок є усвідомлення особою безумовної необхідності виконання того, що наказується моральними ідеалами, що виходить з морального ідеалу. А.Н.Костіков.

тлумачить обов'язок як суспільну необхідність, виражену в етичних вимогах до особи.

Наукову базу психолого-педагогічного аспекту теорії цінностей створено такими науковцями як Б.Ананьєв, К.Левітан, О.Леонтьєв, В.Сухомлинський, В.Тугарінов, І.Бех, Є.Бондаревська, Л.Божович, М.Васильєва, В.Гриньова, А.Гусейнов, І.Зязюн, А.Кир'якова та інші. Вони ввели до теорії цінностей основні категоріальні поняття, провели їх класифікацію за освітніми та педагогічними критеріями. Зміст професійної правової підготовки, тісно пов'язаний з проблемою розвитку аксіологічного потенціалу особистості педагога, розкривається в працях В.Лозової, М.Подберезького, І.Прокопенко, В.Сластьоніна, А.Губи, Л.Макар та інших. Окремі проблеми аксіології та деонтології права розкрито у працях В.Алексєєва, В.Нерсєсянца, О.Скакун, С.Сливки, В.Горшеньова, В.Комарова та деяких інших.

Виклад основного матеріалу. Обов'язок (російською «долг») виступає як нормативна категорія, що регламентує соціальні зобов'язання, котрі повинен виконувати індивід у силу суспільної необхідності. Проблема обов'язку, на наш погляд, є проблемою співвідношення особистого і суспільного інтересу. Суспільний обов'язок (долг) як сукупність та взаємозв'язок об'єктивно необхідних обов'язків не слід змішувати із усвідомленням обов'язку. Усвідомлення обов'язку є віддзеркаленням об'єктивних обов'язків в ідеях, переконаннях, відчуттях, звичках людей, у внутрішніх мотивах їх практичної діяльності щодо виконання обов'язків. Обов'язки об'єктивно виникають із тих економічних, політичних, сімейно-побутових відносин, в які люди вступають між собою, живучи у суспільстві. Як зазначає В.Ребрин, поняття об'єктивно-етичного визначає відповідність обов'язків благу суспільства [5, с. 17].

Суспільний обов'язок є дійсним, суцям і разом з тим об'єктивно-моральним. Об'єктивно-моральний суспільний обов'язок людей - це таке виконання ними своїх обов'язків, яке відповідає загальній історичній

необхідності, тобто слугує прогресу людства [5, с. 18].

З етичного боку обов'язок в його найбільш загальному визначенні - це внутрішня моральна необхідність виконання об'єктивно існуючих суспільних обов'язків. Вступаючи в суспільне життя і включаючись в певні відносини з іншими людьми, людина тим самим набуває обов'язків, розуміння та переживання яких і є її моральний обов'язок (долг), тобто таке відношення людей до виникаючих із необхідності суспільного блага зобов'язань, коли ці зобов'язання усвідомлені та виконуються ними відповідно до внутрішнього морального мотиву. Отже, ми розрізняємо дві сторони суспільного обов'язку: об'єктивну та суб'єктивну. Об'єктивною стороною є та система моральних вимог, які суспільство ставить перед особистістю як носієм соціальних ролей, і тим самим зобов'язує її до визначеної суспільно корисної діяльності. Суб'єктивна сторона - це ідейно- психологічне засвоєння і переживання людьми цих вимог, що внутрішньо мотивує їх до відповідних вчинків й поведінки. Об'єктивний суспільний зміст категорії обов'язку розглядається нами у діалектичній єдності із суб'єктивною формою ухвалення і виконання обов'язку людиною, з тим, що власне й робить для нього обов'язок вільно прийнятим на себе і добровільно виконуваним зобов'язанням.

У цьому взаємозв'язку двох сторін суспільного обов'язку визначальною завжди залишається перша сторона - ззовні об'єктивні обов'язки людей і об'єктивна необхідність їх виконання. Цей об'єктивний зміст відображається в свідомості суспільства, закріплюється в етичних принципах і нормах. Потім в результаті правильного виховання суспільна вимога відповідального відношення до суспільного обов'язку перетворюється на внутрішню моральну необхідність людини, увійшовши до переконань та звичок, стає і моральною якістю особи. Відзначимо важливе в педагогічному плані положення про те, що, чим більше даний вид діяльності відповідає індивідуальним здібностям і схильностям особи, тим більшим є її бажання виконувати свій суспільний обов'язок. Тому для гармонійного поєднання обов'язку та бажання величезного значення набуває урахування схильностей

і здібностей кожного.

Вимоги обов'язку є самоцінністю. У виконанні морального обов'язку виявляється автономія особи - виконуючи вимоги закону, людина не потребує зовнішнього примусу, і, виконуючи моральну вимогу, людина відноситься до неї так, ніби її було встановлено нею самою. Сформованість почуття обов'язку, розуміння його дозволяє і примушує робити добро, чинити за совістю не тільки з вимогами суспільства, а й згідно з внутрішніми переконаннями [4,с.88 - 89].

Слід зазначити, що вимоги суспільного обов'язку є однаковими для усіх членів суспільства. Виконуючи вимоги суспільного обов'язку, особа виступає як носій певних моральних зобов'язань перед суспільством, який усвідомлює їх та реалізує в своїй діяльності [4,с.88 - 89]. При цьому різноманітність сфер діяльності й стосунків людей зумовлює різні види обов'язку, через які, у свою чергу, розкривається його специфічний зміст. В контексті проблеми, що вивчається, зупинимось на такому різновиді суспільного обов'язку як професійний обов'язок педагога.

Праця представників педагогічної професії особлива. Як зазначає М.Васильєва, професійна діяльність педагога утворює складну систему взаємоперехідних, взаємообумовлюючих моральних відносин, до якої в першу чергу входять: ставлення педагога до об'єкта праці (учитель - учень); ставлення педагога до колег; ставлення педагога до суспільства та ін. При цьому найбільш специфічні стосунки першого порядку, що накладають відбиток на інші типи [1,с.84]. Своєрідність умов і організації професійної діяльності педагогів, характер завдань, що стоять перед представниками освітньої сфери зумовлюють специфіку вимог обов'язку, котрі є сконцентрованими у понятті «професійний обов'язок педагога».

Професійний обов'язок педагога (як одна з основних цінностей професії педагога) знаходиться в центрі вивчення педагогічної деонтології і тлумачиться як потреба, глибока переконаність педагога у необхідності дотримання певної лінії поведінки в його взаєминах з учасниками

педагогічного процесу на основі системи вимог, усвідомлення зобов'язань перед своєю професією та суспільством. [1, с.84].

Специфіка поняття «професійний обов'язок педагога», за визначенням М.Васильєвої, полягає в тому, що в його змісті знайшли відображення моральні вимоги не тільки до характеру вчинків і відносин учителя в сфері педагогічної праці, але й особистих якостей педагога [1, с.84].

Виконуючи свої професійні обов'язки, вчитель усвідомлює і реалізує високі моральні обов'язки перед суспільством, які останнє покладає на педагога незалежно від його власного бажання прийняти ці зобов'язання на себе. На це звертає особливу увагу і М.Васильєва, слушно підкреслюючи, що «усвідомлення свого обов'язку визначає поведінку педагога, вибір ним певних норм моралі, якими він керується у своїй повсякденній практичній діяльності. На відміну від професійних зобов'язань, обов'язок (долг) сприймається педагогом не як щось нав'язане ззовні, а як внутрішня потреба, глибока переконаність у необхідності визначених дій, необхідність дотримання певної лінії поведінки» [1, с.84-85]. При цьому чим глибше вчитель усвідомлює вимоги обов'язку, тим вільніше він може здійснювати вибір дій і вчинків.

У контексті досліджуваної проблеми вважаємо за необхідне підкреслити, що всі відносини, які прямо виражають і закріплюють саме професійний обов'язок педагогів, володіють і етичним, і правовим авторитетом. Тісна взаємодія і взаємопроникнення цих двох видів суспільних вимог в правових актах, регулюючих діяльність освітян, забезпечують високий рівень її організованості та дисципліни.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Категорія «обов'язку» є універсальним і важливим поняттям педагогічної аксіології і морально-правової свідомості. Одним із видів обов'язку є професійний обов'язок, який для педагогів носить деонтологічний характер, є професійною вимогою, їх морально-правовою нормою. Отже, у майбутніх педагогів необхідно розвивати орієнтацію на зазначену категорію

як фундаментальну професійну цінність. Подальшого дослідження потребує детальне вивчення педагогічних умов розвитку аксіологічного потенціалу майбутніх педагогів під час їх професійної підготовки.

Література:

1. Васильєва М.П. Основи педагогічної деонтології: Навчальний посібник / М.П.Васильєва. - Х.: Нове слово, 2003. - С. 95-97.
2. Лозовой В.О., Панов М.І., Стасевська О.А. та ін. Етика: Навч. посібник / [за ред.. В.О.Лозового]. - К.: Юрінком Інтер, 2002. - 224 с.
3. Подберезський М.К., Безбородий В.О. Формування правової культури. Теоретичні та методичні основи: Монографія. / М.К.Подберезський, В.О.Безбородий. - Мукачево: Елара, 1999. - 216 с.
4. Профессиональная этика сотрудников правоохранительных органов: Учебное пособие/ Под ред.Г.В.Дубова и А.В.Опалева. - М.: «Щит-М», 2001. - 424 с.
5. Ребрин В.А. Общественное благо и общественный долг / В.А.Ребрин .- М.: Мысль, 1971. - С.17-18.